

آسیب‌شناسی خانواده در آموزه‌های دینی

محراب فاضل*

چکیده

ضرورت و اهمیت جایگاه و ساختار خانواده از منظر معارف دینی، جامعه‌شناسان، روان‌شناسان و افرادی که اشراف بر این موضوع دارند و پیگیری قضیه هستند این مطلب را می‌رساند که از نهادهای بنیادی به حساب می‌آید و نقش کلیدی در جهت رشد و تربیت جامعه دارد و در فرایند تلفیق استعدادها، بافته‌ای حلقه‌های بزرگ و تشکیلات منظم یک جامعه‌ای کلان و شایسته نقش ممتازی دارد، هرچند امروز برخوردهای کلیشه‌ای و سلیقه‌های افراطی دامن و محیط این نهاد مقدس را مخدوش ساخته و از اهداف اصلی دورنگه داشته که این طرز فکر و موضع‌گیری کاملاً در تعارض با دیدگاه اسلام و آموزه‌های دینی می‌باشد و در این زمینه کتاب، مقالات و تلاش‌های فروان در جهت حفظ و بازیابی این کانون پرمهر از سوی اندیشمندان دینی و افرادی منصف و مرتبط با ساختار خانواده صورت گرفته.

تحقیق پیش رو هم از فرصت به‌دست آمده در جهت بازبینی آسیب‌ها و تهدیدات که در قلمرو این نهاد مقدس وجود دارد مطالبی را برگرفته از آیات، روایات، تحلیل گران و صاحب‌نظران، مورد تحلیل و ارزیابی قرار داده است که امیدوارم مورد رضایت الهی و خوانندگان گرامی قرار بگیرد.

کلیدواژه‌ها: آیات، روایات، خانواده، زن، مرد و آسیب‌ها

مقدمه

از بارزترین اموری که در مبانی دینی و معارف اهل بیت (ع) مطرح است «جایگاه خانواده» می باشد که به عنوان هسته اصلی و عنصر اولی در جامعه ایفای نقش می کند و شکوفای جامعه و پیشرفت آن، مرهون این حلقه کوچک می باشد، از این منظر نبی گرامی اسلام (ص) در راستای سلامت و بهبودی کمی و کیفی جامعه به تبیین و انداز از خانواده و خویشاوندان شروع نمود که آیه ۲۱۴ شعراء «وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ» بیان این حقیقت می باشد تا با استحکام و ثبات و پوشش مناسب در اجرا و ارتقاء یک جامعه ای هدفمند و موفق قدم بردارد و با این ارزیابی که از خانواده مطرح شد، اسلام برای خانواده قداست و منزلت خاصی قائل شده است؛ به نحوی که بنا و نهادی با آن قابل مقایسه نیست.

خانواده یک نهاد اساسی و محوری در جامعه است و به عنوان هسته نخستین سایر نهادهای اجتماعی به شمار می آید خانواده کوچک ترین واحد اجتماعی است که اساس و زیرساخت واحدهای بزرگتر را تشکیل می دهد و میزان موفقیت و سهمی که افراد برای ایفای نقش در واحدهای بزرگ اجتماعی ایفا می کنند بستگی

تام به نحوه رشد و تربیت و شکوفایی و استعدادهای آنها در کانون خانواده دارد.

مفهوم‌شناسی

برای خانواده تعریف و توصیف‌های مختلف آمده، در قرآن کریم از آن در سوره نساء آیه ۲۱ تعبیر به میثاق غلیظ و پیمان استوار یاد شده «وَ كَيْفَ تَأْخُذُونَهُ وَقَدْ أَفْضَىٰ بَعْضُكُمُ إِلَىٰ بَعْضٍ وَ أَخَذَ مِنْكُم مِّيثَاقًا غَلِيظًا؛ و چگونه آن (مهر) را می‌ستانید با آنکه از یکدیگر کام گرفته‌اید و آنان از شما پیمانی استوار گرفته‌اند؟»^۱

در برخی آیات دیگر خانواده را بقاء و دوام نسل مطرح کرده: «وَ جَعَلَ لَكُم مِّنْ أَزْوَاجِكُم بَنِينَ وَ حَفَدَةً؛ از همسرانتان برای شما پسران و نوادگانی نهاد»^۲

در سوره بقره از خانواده تعبیر به لباس شده «هُنَّ لِبَاسٌ لَّكُمْ وَ أَنْتُمْ لِبَاسٌ لَّهُنَّ

آنان برای شما لباسی هستند و شما برای آنان لباسی هستید»^۳

آقای غلام‌رضا ویسی به نقل از برگس و لاک در بحث مفهوم‌شناسی به این شکل آورده: «خانواده گروهی است متشکل از افرادی که از طریق پیوند زناشویی، هم‌خونی یا پذیرش با یکدیگر به‌عنوان شوهر، زن، مادر، پدر، برادر، خواهر و فرزند

۱. نسا: ۲۱.

۲. نحل: ۷۲.

۳. بقره: ۱۷۸.

در ارتباط متقابل اند و فرهنگ مشترکی پدید آورده و در واحد خاصی زندگی می‌کنند.^۱ بستانی در فرهنگ ابجدی از خانواده تعبیر به اهل نموده که معنای اهل را یارو مونس گرفته.^۲ مشابه تعبیر فوق علی اکبر قرشی در قاموس قرآن آورده: اهل یعنی خانواده و خاندان.^۳

آیات مرتبط با خانواده

در این مباحث و مورد آیات فراوان وجود دارد که از حوصله این تحقیق خارج است و مجال بیشتر را می‌طلبد و متناسب با ساختار و فرایند این پژوهش آیاتی را در اینجا می‌آوریم.

۱. آرامش و سکون

در آیه ۲۱ سوره مبارکه روم، خانواده به اعتبار وجود همسر در آن، مایه سکون و آرامش معرفی گردیده آنجا که فرمود: **وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ**

۱. غلامرضا ویسی، آسیب شناسی خانواده، ص ۱۷.

۲. بستانی فواد، فرهنگ ابجدی، ص ۱۱.

۳. علی اکبر قرشی، قاموس قرآن، ج ۱، ص ۱۳۵.

يَتَفَكَّرُونَ و از نشانه‌های او اینکه همسرانی از جنس خودتان برای شما آفرید تا در کنار آنان آرامش یابید و در میانتان مودّت و رحمت قرارداد؛ در این نشانه‌هایی است برای گروهی که تفکّر می‌کنند.^۱

حرف لام در لتسکنوا بیان علت را تبیین می‌کند و طبیعی است این استارت و جرقه از خانواده ظهور پیدا می‌کند و دو تا جنس مخالف را به هم پیوند می‌زند و ارزیابی دقیق‌تر و باور بهتری را که می‌توان از این آیه شریفه استفاده نمود اینکه: نقش و کارکرد خانواده در ایجاد آرامش و رفع دغدغه‌های پیش از آنرا(زمان تجرد) سامان می‌بخشد و مهم‌تر از همه‌چیز، خداوند در این آیه بیان می‌دارد برای آرامش خاطر و استحکام روابط موجودی را از جنس خود شما خلق نمودم.

۲. محبت

از نقطه قوت دیگر تشکیل خانواده محبت، علاقه و دوستی است که این

مقوله در ادامه آیه فوق ذکر گردیده است وَ جَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَ رَحْمَةً إِنَّ فِي ذَلِكَ

لَا يَاتِ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ و در میانتان مودّت و رحمت قرارداد؛ در این نشانه‌هایی است
برای گروهی که تفکر می‌کنند!

سامان بخشیدن بین این دو جنس مخالف و غریبه که قبل از تشکیل خانواده
هیچ همسویی و علاقه وجود نداشت و با ازدواج و روابط زناشویی از آن لایه‌های
فردی و تک تصمیمی بیرون آمده و تبدیل به کانون مودت و محبت گردیده تا با
این محوریت همسویی و روابط زن و شویی بر مشکلات و نارسایی‌ها غلبه پیدا کند.

بنابراین این مودت و محبت که در قرآن مطرح شده یک عقد قراردادی و
عارضی نیست که مولود و زایده تفکری خود انسان باشد بلکه مودت ایجاد شده
امری فطری و تفضل الهی است، ماندگاری و حفظ این زنجیره (مودت) خارج از
استعداد و تلاش‌های بشری است و از این رو در آیه دیگر برای پویایی و جاودانگی
مسألت محبت و مودت خداوند می‌فرماید: إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ
سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمَنُ وُدًّا؛ مسلماً کسانی که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام

داده‌اند، خداوند رحمان محبتی برای آنان در دل‌ها قرار می‌دهد.^۱

هرچند پیام آیه فارغ از حلقهٔ امور خانواده است و به تمام کسانی که از این دو شاخصه برخوردار باشد مورد خطاب است و به لحاظ تشابه معنایی دربرگیرنده مطلب مورد بحث می‌باشد.

۳. عفو و بخشش

از آنجایی که خانواده، هستهٔ اولی نظام اجتماعی و مراودات بشری را تشکیل می‌دهد و در شکوفایی و سازوکارهای جامعه نقش اساسی دارد در ادامه راه مانند بقیه نهادها از خطا مصون نیست و دچار لغزش می‌شود و از آن ایده و روابط اولیه از هم فاصله می‌گیرد و برای رهایی از این معضل و پیدا نمودن ساختار اولی نیاز به ترمیم و اقتدار دارد، که در این برهه، زیباترین راه‌حل را قرآن کریم پیشنهاد می‌کند و از آن می‌توان به عنوان گذشت و آشتی یاد نمود: **يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنِّ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ وَأَوْلَادِكُمْ عَدُوٌّ لَكُمْ فَاحْذَرُوهُمْ وَإِن تَعَفَّوْا وَتَصَفَّحُوا وَتَغْفِرُوا فَإِنَّ اللَّهَ**

عَفُورٌ رَحِيمٌ ای کسانی که ایمان آورده‌اید! بعضی از همسران و فرزندان شما دشمنان شما هستند، از آن‌ها بر حذر باشید؛ و اگر عفو کنید و چشم‌پوشید و ببخشید، (خدا شمارا می‌بخشد)؛ چرا که خداوند بخشنده و مهربان است.^۱

گذشت و عفو عنصر اصلی استمرار و استحکام پیوند زناشویی از سوی هر یک از زوج‌هاست که از خطاهای یکدیگر بگذرید و خطاهای همدیگر را تحمل کنید، رسول خدا (ص) در این مورد فرمود: «عَلَيْكُمْ بِالْعَفْوِ لَا يَزِيدُ الْعَبْدَ إِلَّا عِزًّا فَتَعَاَفَوْا يَعْزِّكُمْ اللَّهُ» بر شما باد که عفو و گذشت داشته باشید، زیرا عفو، موجب عزت بنده است از یکدیگر عفو کنید تا خدا شمارا عزیز کند.^۲

۴. بقاء و استمرار نسل

یکی از دغدغه‌های جامعه بشری تداوم نسل و انتقال ایده‌ها است تا از این رهگذر بتواند مبانی نظری و عملی‌شان را به شکل مطلوب از طریق داده‌های تربیتی، علمی و حفظ نسل جهت خدمات‌رسانی منتقل نمایند، از نظر دین اسلام و آموزه‌های

۱. تغابن: ۱۴.

۲. کلینی محمد بن یعقوب، کافی، ج ۲، ص ۱۰۸.

دینی تشکیل خانواده و امرارمعاش زمان عینیت و تحقق عملی پیدا می‌کند که خواسته‌های دینی و کارکرد اسلامی داشته باشد و هم تراز با آرمان دین اسلام برابری داشته باشد و از ریل مشروع دین دور نشود و این تضمین و رویکرد در آیه ۷۲ مبارکه سوره نحل حقیقت پیدا می‌کند و خیلی از شبهات را برطرف می‌سازد: وَاللّٰهُ جَعَلَ لَكُم مِّنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا وَجَعَلَ لَكُم مِّنْ أَزْوَاجِكُمْ بَنِينَ وَحَفَدَةً وَرَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ أَفَبِالْبَاطِلِ يُؤْمِنُونَ وَبِنِعْمَتِ اللَّهِ هُمْ يَكْفُرُونَ، خداوند برای شما از جنس خودتان همسرانی قرار داد؛ و از همسرانتان برای شما فرزندان و نوه‌هایی به وجود آورد؛ و از پاکیزه‌ها به شما روزی داد؛ آیا به باطل ایمان می‌آورند و نعمت خدا را انکار می‌کنند.^۱

کارکردهای که در فوق بیان گردید، خانواده را یک «نهاد بی‌بدیل» ساخته است به عبارت دیگر، نقش خانواده در تأمین نیازهای طبیعی زوجین به گونه‌ای است که هیچ چیز نمی‌تواند جانشین آن گردد.

آنچه تا هنوز از این مباحث مشخص گردید ادامه نسل بشر در گرو تشکیل خانواده و ازدواج می‌باشد و برای حفظ و درامان ماندن از انحرافات، لغزش‌ها و

تهدیدها مطابق با خواسته‌های دین مقدس اسلام جریان پیدا کند و مشروعیت لازم را از این طریق به دست آورد.

اگر نیاز زن و مرد به یکدیگر تنها برای ارضای غرایز جنسی باشد، این مقصود در روابط آزاد جنسی نیز تأمین می‌شود و تشکیل خانواده و پذیرش مسئولیت‌های آن بیهوده می‌ماند و ارتباط غیرمشروع با جنس مخالف، میل جنسی انسان را برای لحظات کوتاهی برآورده می‌سازد ولی به هیچ وجه قادر به ایفای کارکردهای فراوان خانواده نیست، بلکه زیان‌های جبران‌ناپذیری را نیز به دنبال دارد و به همین دلیل اسلام برای آن مجازات سنگینی را پیش‌بینی نموده است.

روایات

روایات مرتبط در امور خانواده و جایگاه ارزشی این کانون پرمهر فروان است که مجال و فرصت بیشتری می‌طلبد و برای تبیین و بازشناسی این نظام باارزش و کارآمد (خانواده) برخی آن را در اینجا می‌آوریم:

۱. درک متقابل از زحمات و دست آورده‌ای همدیگر

یکی از علل و کارهای که سبب دل سردی و کم مهری در امور خانواده می‌شود نگاه سرد و کم بهاء در فرایند تلاش‌های صورت گرفته از سوی طرفین

می‌گردد که فرجام و نتیجه‌ای بدی به دنبال دارد و چه‌بسا مردان و زنانی که فقط زحمات و تلاش‌های خود را می‌بینند و توقع تشکر از دیگران دارند و بر آنان منت می‌نهند؛ اما زن و مرد متدین، هر کدام به وظیفه خود توجه نموده و زحمات دیگری را دیده و به‌جای منت گذاردن کار خود، از تلاش او تشکر می‌کنند شوهری که زحمات همسرش را ببیند، از نظافت منزل، تهیه غذا، بچه‌داری و سایر کارهایی که زن انجام می‌دهد، تشکر می‌کند همین تشکر زبانی، به همسر انرژی مثبت داده و او را به تلاش بیشتر ترغیب و کانون زندگی را روزبه‌روز گرم‌تر می‌کند این در حالی است که ناشکری مرد و ندیدن زحمات، چه‌بسا زن را در کارش سست و بی‌میل نماید و هرروز از شیرینی زندگی کاسته شود. امیرالمؤمنین (ع) فرمودند: «الْكَرِيمُ يَشْكُرُ الْقَلِيلَ»^۱ انسان بزرگوار، از تلاش اندک نیز تشکر می‌کند» مطابق این فرمایش امام سجاده (ع) نیز فرمودند: «اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ... وَ تَرَكِ الشُّكْرَ لِمَنْ اصْطَنَعَ الْعَارِفَةَ عِنْدَنَا؛ خداوندا به تو پناه می‌برم... از اینکه کسی کار خوبی در حق من انجام دهد و من از او تشکر نکنم»^۲.

۱. تمیمی آمدی عبد الواحد بن محمد، ص ۲۷۷.

۲. علی ابن الحسین (ع) صحیفه سجادیه، ص ۵۶.

البته از این مطلب نگذریم هر کاری را انسان انجام می‌دهد صرف برای رضای خدا باشد و جنبه توحیدی پیدا کند تا از این محور بر ثبات و پویایی نظام خانواده افزون‌تر گردد، احادیث فوق در حقیقت مشمول هردو نگاه است هم بخش توحیدی را می‌رساند و هم ادای وظیفه که بیان‌گری سپاس و تشکر از طرف باشد، از این منظر به این باور می‌رسیم که برخی از خانواده‌های که دچار چالش و از هم پاشیدگی می‌شود و سردرگمی به سر می‌برد ریشه در فاصله گرفتن از مسیر الهی دارد و مادی‌گرایانه عمل می‌کند.

۲. گوش دادن به حرف و وقت گذاشتن برای همدیگر

از مهم‌ترین ویژگی و خصوصیت که در کانون خانواده مطرح است مباحث شنیداری و فراهم ساختن بستری مناسب برای تعامل و همزیستی مطلوب که عبارت است از «گوش دادن به حرف‌ها و وقت گذاشتن برای همدیگر» برای اینکه جوامع امروزی با توجه به حجم رفتاری و زندگی سخت معیشتی از این راهکار سرباز می‌زنند خواسته و ناخواسته از آن دوری می‌گزینند و غافل از آن که دارد زیرساخت‌های خانواده از هم می‌پاشد.

و برابر این اصل است که امام صادق (ع) توجه همگان را به‌سوی هم‌نشینی و گفت‌وگو از نزدیک دعوت می‌کند:

«هَلَكُ بَدْوَى الْمَرْوَةِ أَنْ يَبْتَائَ الرَّجُلُ عَنْ مَنَزَلِهِ بِالْمَصْرِ الَّذِي فِيهِ أَهْلُهُ؛ برای صاحبان مروت و جوانمردی، هلاکت است که در شهری که خانواده‌اش در آن زندگی می‌کند، دور از منزلش شب را به صبح برساند».^۱

توجه به عواطف در اسلام، یک اصل است و برای انسان زندگی در بهترین مکان‌ها، ولی به‌دور از خانواده، صفایی ندارد و بارها در قرآن آمده است که افراد صالح یک خانواده، در بهشت نیز در کنار هم خواهند بود و از مصاحبت یکدیگر لذت خواهند برد و خانواده بهشتی، خانواده‌ای است که بین اعضای آن همبستگی و صمیمیت در مسیر حق باشد: «جَنَّاتُ عَدْنٍ يَدْخُلُونَهَا وَمَنْ صَلَحَ مِنْ آبَائِهِمْ وَأَزْوَاجِهِمْ وَذُرِّيَّاتِهِمْ وَالْمَلَائِكَةُ يَدْخُلُونَ عَلَيْهِمْ مِنْ كُلِّ بَابٍ؛ (سرای آخرت) باغ‌های جاودانی که آنان و هر کس از پدران و همسران و فرزندان‌شان که صالح بوده‌اند، بدان داخل می‌شوند و فرشتگان از هر دری (برای تبریک و تهنیت) بر آنان وارد

۱. شیخ صدوق من لایحضر الفقیه، ج ۳ ص ۵۵۵.

می‌شوند.^۱

بنابراین، پیام و نگاه روایات تنها رویکرد نظری و موعظه ندارد بلکه عمل کردن زن و شوهر به فرمول و شاخصه‌های انجام‌شده با محوریت تعامل عینی و عملی محقق می‌شود، به عبارت دیگر همان‌گونه که زندگی عزتمند و لذت‌بخش در این دنیا دارد و این همراهی و بودن در کنار هم را نیز خداوند برایشان در آخرت فراهم می‌کند و به آنچه در آیات و روایات مطرح گردیده و وعده داده‌شده تحقق عینی پیدا می‌کند برخلاف آنان که نتوانسته و یا آرزوی تعمد و قصد به این پندارهای الهی و گفتارهای معصومین توجه نکرده انتظار بدی سراغش می‌آید و خسرالدنیا و الاخره می‌شود.

۳. حسن خلق

مورد دیگری که بر مدارج و عزتمندی نظام خانواده افزون می‌گردد حسن خلق، خوب سخن گفتن و رفتار مناسب و شایسته است که در این زمینه علی ابن موسی الرضا(ع) نهی فرموده از ارتباط خویشاوندی و پیوندی زوجیت با افراد که حسن خلق ندارد «عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ بَشَّارٍ الْوَاسِطِيِّ قَالَ: كَتَبْتُ إِلَى أَبِي الْحَسَنِ الرُّضَا ع

۱. رعد: ۲۳.

أَنَّ لِي قَرَابَةً قَدْ خَظَبَ إِلَيَّ وَفِي خُلُقِهِ شَيْءٌ فَقَالَ لَا تُزَوِّجُهُ إِنْ كَانَ سَيِّئَ الْخُلُقِ. وقتی حسین بن بشّار واسطی به امام هشتم (ع) نامه نوشت که خویشاوندی از دختر من خواستگاری کرده، ولی در اخلاقش مشکلی دارد، امام رضا (ع) در جواب فرمودند: اگر بداخلاق است، به او دختر نده!»^۱

این پرسش و پاسخ مطرح شده بین امام رضا (ع) و فردی سؤال کننده معنای تام در سیره و رفتار خوب اعضای خانواده دارد تا او را از ناملایمات حفظ نماید چراکه اخلاق نیکو، بسیاری از خلأها و ندادی‌ها را در زندگی پر می‌کند و مسیری درست را می‌آموزاند؛ حسن خلق در بستر زندگی انسان‌ها تنها محدودیت به پیوند زناشویی و تشکیلات خانواده ندارد بلکه باور معنوی و موهبت الهی است در تمام زمینه‌ها و رویدادهای اجتماعی، سیاسی و فرهنگی و... ازجمله در این ارتباط نبی گرامی اسلام (ص) می‌فرماید «أَيُّهَا النَّاسُ وَاللَّهِ إِنِّي لَأَعْلَمُ أَنَّكُمْ لَا تَسْعُونَ النَّاسَ بِأَمْوَالِكُمْ وَلَكِنْ سَعَوْهُمْ بِالطَّلَاقِ وَحُسْنِ الْخُلُقِ قَالَ وَ سَمِعْتُهُ يَقُولُ رَحِمَ اللَّهُ كُلَّ سَهْلٍ طَلَّقَ «ای مردم! قسم به خداوند من می‌دانم که اموال شما برای عطا کردن به مردم

۱. کلینی محمد بن یعقوب، کافی، ج ۵ ص ۵۶۳.

وسعت ندارد، پس با گشاده رویی و حسن خلق با آنان مصاحبت نمایید.^۱

آنچه از معارف دینی به دست می آید حسن خلق یک باور درونی و کار نرم افزاری است که از سوی خداوند متعال برای بندگانش اعطاشده و آنگاه این انسان ها است که چه میزان برای اجرا و تحقق این صفت نیک از خود مهارت نشان دهند و برای جذب و شکوفایی جامعه و افراد خانواده استفاده بهینه و درست نمایند و مخاطبش را از پرتگاه و نارسایی ها مصون نگهدارد و روابطها را از مسیری غلط و اشتباه تبدیل به زندگی ملاطفت آمیز نماید که طبق دستور صریح قرآن کریم یا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمْ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَ شِفَاءٌ لِمَا فِي الصُّدُورِ وَ هُدًى وَ رَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ ای مردم! اندرزی از سوی پروردگارتان برای شما آمده است؛ و درمانی برای آنچه در سینه هاست؛ (درمانی برای دل های شما)؛ و هدایت و رحمتی است برای مؤمنان.^۲

۴. سخاوتمندی و نگاه باز

وسعت بخشیدن به زندگی جهت تأمین نیازهای خود و خانواده از برجستگی های دین مبین اسلام است در حدیثی از امام رضا علیه السلام می خوانیم:

۱. مجلسی محمد باقر، بحار الانوار ج ۶۸ ص ۳۹۵.

۲. یونس: ۵۷.

«صَاحِبُ النُّعْمَةِ يَجِبُ أَنْ يُوسِّعَ عَلَى عِيَالِهِ؛ کسی که از امکانات برخوردار است واجب است به زندگی خانواده‌اش وسعت بخشد».^۱

این گونه است که کار کردن برای اهمیت تأمین آسایش برای خانواده اجر عظیمی نزد خدا دارد، بلکه طبق روایات، پاداشش بیشتر از عبادات معمولی است، زیرا جامعه سربلند و عزتمند و اُمّت پرتلاش، مایه مباهات پیامبر اسلام و سبب آبرومندی مکتب است در حدیثی می‌خوانیم: رسول خدا صلی‌الله‌علیه و آله کارگر مسلمانی را دید که بر اثر کار و تلاش، کف دست‌های او خشن شده بود از وی پرسید: چرا دست چنین است؟ پاسخ داد: بر اثر کار کردن برای تأمین زندگی خانواده‌ام. پیامبر صلی‌الله‌علیه و آله بر دست او را بوسه زد و فرمود: «تِلْكَ يَدٌ لَا تَمْسُهَا النَّارُ؛ این دستی است که آتش جهنم به آن نمی‌رسد.

تأکید و اصرار روایات بر سخاوت‌مندی و شتاب بیشتر در ارتباط کار و تلاش در عین حال که بستر خانواده را از نداری و فقر نجات می‌دهد از طرفی هم برای دیگران مجامعه، انسان نمونه و پرتلاش جلوه گر می‌شود چرا که؟!

رابطه مستقیم و نزدیک با حلّ مشکلات خانوادگی و نابسامانی‌های شخصی

۱. حرانی ابن شعبه تحف العقول، ص ۴۴۲.

مردم هم دارد و افرادی را به سمت کار و کاسبی می‌کشاند و این ترغیب سبب می‌گردد که دیگران هم آن انفعال و تنبلی را کنار زده و به سوی مشاغل و راه‌های مطلوب اقتصادی همت نمایند و باعث شکوفایی و رونق زندگی گردد.

و روی این اساس است که در روایات اسلامی تشکیل خانواده مخصوصاً به ساختن یک بنا تشبیه شده آن‌هم بنائی محبوب نزد خدا چنان‌که در حدیثی از رسول خدا صلی‌الله علیه و آله می‌خوانیم: «مَا بُنِيَ بِنَاءٌ فِي الْإِسْلَامِ أَحَبُّ إِلَى اللَّهِ مِنَ التَّزْوِيجِ؛ بنائی در اسلام نزد خدا محبوب‌تر از تزویج نیست»^۱.

بررسی آسیب‌ها

بررسی آسیب‌ها و چالش‌های موجود از مهمترین راه‌های است که هر نهاد و مجموعه را پالایش و متمایز می‌سازد از ناهنجاری و موانع که در مسیر راه قرار دارد و آسیب‌شناسی اجتماعی، علل و عوامل ایجادکننده آسیب‌ها و آفت‌های اجتماعی را مطالعه می‌کند و کاربرد آن در مطالعه خانواده و خانواده‌شناسی است؛ یعنی شناخت عواملی که سلامت و استحکام خانواده را تهدید می‌کند و ازدواج پایدار و موفق را آسیب‌پذیر می‌سازد به دلیل اینکه تحولات اجتماعی، فرهنگی

۱. طبرسی بن فضل، مکارم الاخلاق، ص ۱۹۶.

مبتنی بر آزادی‌های نامحدود در جوامع غیردینی و اسلامی به گونه‌ای است که به تزلزل و فروپاشی نهاد خانواده منتهی گشته است؛ چراکه نظر به آزادی مطلق، بهترین راه برای ارضای غریزه جنسی جوانان روش «انتخاب دوست و رفیق» است، بدون تحمّل تکالیف ازدواج و خانه‌داری به صورت رسمی آن چنانکه در جامعه‌ای غربی کسی حق ندارد آزادی جنسی را محدود کند و تحت ضابطه‌ای دریاورد زیرا خلاف آزادی محسوب می‌شود، با این وضع، خود را ملزم به تشکیل خانواده نمی‌بینند.

در دنیای مدرن، مفهوم خانواده و روابط خانوادگی، جایگاه اصلی خود را از دست داده و زن و مرد، به صورت قراردادی در زیر یک سقف زندگی می‌کنند؛ نه انس و عشقی دارند و نه محبت و صفایی این در حالی است که اسلام، محیط خانه را محل عشق و محبت و ارتباطات عاطفی دانسته و توجه به غرایز جنسی را محدود به محیط خانواده می‌داند تمام حقوق و وظایفی که در اسلام آمده است، در حقیقت تبیین دقیق حدود و مرزهاست تا در محیط خانواده، زن و مرد بامحبت در کنار هم زندگی شیرینی را تجربه کنند.

۱. عدم تعادل اخلاقی و رفتاری

البته این عنوان اختصاص و محدود به خانواده نیست بلکه از یک مفهوم وسیع و کلیت برخوردار است که همه نهادهای سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و.... را شامل می‌شود چه تعادل در امور درونی و پسادرونی به این معنا که نوع نگاه و رفتار، در ظاهر و در واقعیت امر، از تراز بودن و برابری برخوردار باشد، عدم مراعات این نوع برابری و در پیش گرفتن گزینه افراط و تفریط زمینه‌ای نابودی کانون خانواده را مساعد می‌سازد، بیان و حقیقت این نوع منش در کلام امام علی(ع) در نهج البلاغه آمده: **الْيَمِينُ وَالشِّمَالُ مَضَلَّةٌ وَالطَّرِيقُ الْوُسْطَى هِيَ الْجَادَّةُ**^۱؛ مسئولیت‌های خانوادگی بسیار است و انجام دادن آن حوصله و تدبیر می‌خواهد و تندى و سخت‌گیرى باعث پیدایش عقده‌ها و ناراحتی‌ها می‌شود بنا براین اداره امور خانواده نیازمند رعایت حد اعتدال، عقل سلیم، عاطفه، علم و محبت است.

مرد و زن باید بر پایه‌ی روش صحیح و تعادل اخلاقی به گونه‌ای امور منزل را تدبیر کند که بر دل‌ها حکومت داشته باشد و از استبداد پرهیزد و با سلوک خویش همواره کانون خانواده را گرم و با معنویت نگاه دارد انجام این وظیفه‌ی مهم

۱. شریف رضی، نهج البلاغه ص ۵۸.

پیوند معنوی افراد خانواده را محکم و آنان را پشتیبان و مددیار یکدیگر می‌کند.

۲. بدگمانی

از دیگر آفات سعادت خانواده، بدگمانی زن و شوهر به یکدیگر است که آثار منفی بسیاری را به همراه دارد. شخص بدگمان دارای روحیه منفی‌بافی و بیمارگونه است که از سلامت روحی و تعادل روانی برخوردار نبوده، به رفتار و گفتار دیگران با دیده تردید می‌نگرد.

انسانی که بر اثر روحیه بدبینی، به همسر خود اعتماد و اطمینان ندارد، از آرامش و صفای زندگی خانوادگی محروم خواهد بود چنین افرادی در روابط اجتماعی نیز موفق نخواهند شد؛ چرا که در نتیجه، بدگمانی به دیگران، دوستان خود را از دست داده، تنها خواهند ماند امیر مؤمنان علیه‌السلام فرمود: *أَسْوَأُ النَّاسِ حَالًا مَنْ لَمْ يَثِقْ بِأَحَدٍ لِسُوءِ ظَنِّهِ وَ لَمْ يَثِقْ بِأَحَدٍ لِسُوءِ فِعْلِهِ*؛ بدترین مردم کسی است که به علت بدگمانی به هیچ کس اعتماد ندارد و به جهت رفتار بدش، کسی به او اطمینان نمی‌کند.^۱

پس از پی بردن به محتوا و معنای بدگمانی که مشخص گردید سلامت و

۱. کراجکی محمد بن علی، کنزالفوائد ج ۲ ص ۱۸۲.

روابط کانون خانواده را به نابودی سوق می‌دهد و آثار زیان باری را به دنبال دارد

که به دو شاخص آن اشاره می‌کنم:

الف) تشدید کینه و عداوت

اتهامات و سوظن‌های واهی و بی‌اساس تمام علایق و بافته‌های قبلی را از بین می‌برد و آتش کینه و عداوت را بیش‌ازپیش افروخته‌تر می‌کند و آثار منفی و جبران‌ناپذیری بر ساختار خانواده متحمل و هموار می‌سازد که درنهایت از اعتماد و حسن ظن کاسته می‌شود و به‌تدریج به‌سوی سستی و بیراهه سوق داده می‌شود که دراین ارتباط امام علی (ع) می‌فرماید: مَنْ غَلَبَ عَلَيْهِ سُوءُ الظَّنِّ لَمْ يَتْرُكْ بَيْنَهُ وَ بَيْنَ خَلِيلٍ صُلْحًا بَدِغْمَانِي بِرِ هَر كَس چیره شود، بین او و هیچ دوستی صلح و آرامش باقی نخواهد گذاشت.^۱

ب) بدزبانی و خشونت

از آنجایی که زبان وسیله تکلم و تفهیم خواسته‌های درونی و بیرونی را به عهده دارد اگر به‌صورت درست استفاده نشود و بیماری ناشی از آن معالجه نگردد بر روابط حسنه تأثیر منفی می‌گذارد و تبدیل به چهره خشن می‌گردد، که

۱. خوانساری محمد بن حسن، شرح غررالحکم ج ۵ ص ۴۰۶.

بخشی از اختلافات و درگیری‌های خانوادگی، در سایه بدزبانی و خشونت، زن و یا شوهر است و چه بسیار ناراحتی‌ها و طلاق‌ها برخاسته از سخن بد و نارواست که از هواها و انگیزه‌های متنوع نفسانی سرچشمه می‌گیرد که این از صفات رذیله و ناپسند در وجود انسان است و او را به گفتار بی‌فایده و بیجا و ارتکاب سخنان ناروا و حرام وادار می‌کند بسیاری از جرائم و گناهان از زبان نشأت می‌گیرد که در این ارتباط، نبی گرامی اسلام هشدار جدی می‌دهد:

وَيَحْكُ وَ هَلْ يُكِبُ النَّاسَ عَلَى مَنَاحِرِهِمْ فِي النَّارِ إِلَّا حَصَائِدُ أَلْسِنَتِهِمْ وَای بر تو! آیا مردم را جز درو شده‌های زبانشان به رو در آتش دوزخ می‌اندازد.^۱

باتوجه به آموزه‌های دینی و گفتمان اهل خرد، زبان پول باریک و مرز بسیار نزدیک بین ثواب و عقاب می‌باشد اگر یک لحظه از آن غافل شویم و توجه به نحوه گفتار خویش نداشته باشیم دچار زیان و خسران بزرگ خواهیم شد و هزینه‌ای سنگینی را در دنبال دارد.

۳. رقابت‌های منفی

سومین مورد از آسیب‌ها، تجربه‌های تلخ و ناخوشایند در فرایند زندگی

۱. کلینی محمد بن یعقوب، اصول کافی ج ۳، ص ۱۱۵.

انسان‌ها نشان داده که برخورد‌های غیری اصولی و بی پایه، از محبت و طراوت زندگی کاهیده و نظام خانواده را به‌سوی سردی و تعارض‌های منفی سوق داده و بیشتر این روند و برخورد ناشایسته جنبه مادی داشته مانند خانه‌های خوب، ماشین، لوازم خانه، زیورآلات و مهریه بالا و ... را ارزشمند قلمداد می‌کنند و برای کسب آن‌ها با یکدیگر به رقابت و مسابقه می‌پردازند؛ این رقابت و مسابقه اول اینکه پایه‌ای برای ایجاد اختلاف و دیدگاه منفی نسبت به یکدیگر می‌گردد و به همدیگر برچسب «دشمن» می‌زنند، خود را از نظر اخلاقی برتر به حساب می‌آورند و مرزهای میان خود و مخالفان را بیش‌ازپیش محکم‌تر می‌کنند در نتیجه جامعه خود را دچار آسیب‌های شدید اجتماعی می‌نمایند.

دوم اینکه، با توجه به محدودیت امکانات مالی خود و خانواده، زندگی خانوادگی خود را دچار تزلزل و فروپاشی می‌نمایند؛ چراکه برآوردن این همه توقعات که اغلب مالی و اقتصادی است متضمن هزینه‌های هنگفتی است که تأمین آن در یک خانواده معمولی به‌سختی امکان‌پذیر است.

این نگرش مادی گرایانه و یک‌پهلوی و خارج از توان، پیامد و عقبه

هنجارشکن را به دنبال دارد که باعث فروپاشی خانواده می‌شود و نیز مورد غضب الهی قرار می‌گیرد و در صورت مدیریت و نظم بخشیدن و رضایت از سازوکارهای زندگی، خداوند هم این روش را تائید می‌کند و در این زمینه پیامبر گرامی (ص) می‌فرماید: من رضى من الله بالقليل من الرزق رضى الله منه بالقليل من العمل.^۱

بنابراین انسان قناعت‌پیشه و مؤمن در هر صورت از خدا راضی باشد و در این صورت هر قدر فشار زندگی بیشتر شود کوچک‌ترین تأثیری بر ادامه راه نخواهد داشت و می‌توان با هضم این مشکلات دوباره به خاستگاه اولی بر خواهد گشت و این روش مطلوب در عین حال که به کانون خانواده سروسامان می‌دهد و وفق جدیدی را باز می‌کند تأثیری مثبت و شگفتی را در جامعه به حیث الگوی موفق پدید می‌آورد تا در نتیجه بقیه افراد و خانوارهای که دچار چالش و تعارض افکار منفی قرار می‌گیرد از این سازه جدید عبرت بی‌گردد و خود را از این لایه مبهم بیرون نمایند و زندگی سرشار از محبت را به همراه داشته باشد.

۴. سؤ معاشرت و بدرفتاری

۹۳

چهارمین چالش و آسیب در امور خانواده سؤ معاشرت و بدرفتاری است چرا که؟!

۱. مسعود بن ابی فراس، مجموعه ورام، ص ۴۲۶.

جهت اختلاف نظرها و سلیقه‌های دوطرفه لازمه زندگی خانوادگی است و این هنگامی به وجود می‌آید که روابط دوسویه زن و شوهر با فرزندان بر پایه‌های عاطفه و اخلاق استوار باشد و برخورد نیکو و آرامش بخشیدن به خانواده از مهم‌ترین وظایف مرد در قبال همسرش است ورود مرد به خانه باید سبب گرمی و امنیت برای همسر باشد اسلام بر این اصل تأکید فراوانی دارد برخلاف آن سوء معاشرت و عدم برقراری ارتباط صحیح و ناسالم با اعضای خانواده به عنوان یکی از آسیب‌های اخلاقی به شمار می‌آید و پیامدهای ناگوار در پی دارد و آسیبی مهلک می‌رساند که به چند نمونه آن اشاره می‌کنم:

الف) تحقیر

تحقیر و کوچک شمردن همدیگر از لایه‌های انباشته شده سوء معاشرت است که ممکن در قالب‌های گوناگون در فرایند زندگی چهره باز کند مانند ضرب و شتم، دشنام، تهمت و بی‌اعتنایی و در زمان کوتاه به زندگی و سازه‌های ایجاد شده لطمه می‌زند و در روایات سخت مورد سرزنش قرار گرفته از جمله در روایتی از پیامبر (ص) آمده: مَنْ اسْتَدَلَ مُؤْمِنًا أَوْ مُؤْمِنَةً - أَوْ حَقَّرَهُ لِفَقْرِهِ وَ قَلَّةِ ذَاتِ يَدِهِ شَهَرَهُ اللَّهُ

تَعَالَى يَوْمَ الْقِيَامَةِ ثُمَّ يَفْضَحُهُ، هر کس، مرد و زن مؤمنی را به سبب تهی‌دستی و کم‌بضاعتی خوار و حقیر شمارد خداوند متعال در قیامت او را انگشت‌نما و سپس رسوایش می‌سازد.^۱ هرچند حدیث به لحاظ محتوا شمولیت عام دارد و تمام کسانی را در هر موضوعی توهین و تحقیر می‌شود شامل می‌گردد.

ب) دشنام و ناسزاگویی

دشنام و ناسزاگویی از این تعبیر شده به سخنان زشت و قبیح به صورت آشکارا و صریح که طرف را برنجاند و ناسزاگویی و فحاشی در خانواده به عنوان رفتاری ناشایست موجب نارضایتی، اختلافات و ناراحتی‌های عمیق زن و شوهر می‌شود، علاوه بر اینکه این عمل از شخصیت اجتماعی انسان کاسته، محبت و صمیمیت او را با دیگران از بین می‌برد شخص ناسزاگو در خانواده به عنوان فردی نامتعادل شناخته می‌شود که می‌خواهد همه مشکلات را با زبان درشت خود حل کند چنین فردی به جهت بی‌احترامی مکرر به افراد خانواده حرمت خویش را نیز ضایع خواهد کرد و این برخورد زشت را خداوند سخت مورد عتاب قرار داد:

۱. علی بن موسی الرضا(ع) صحیفه امام ص ۶۳.

وَلَا تُسَبِّحُوا الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ فَيَسْبُوا اللَّهَ عَدُوًّا بِغَيْرِ عِلْمٍ كَذَلِكَ زِينًا
لِكُلِّ أُمَّةٍ عَمَلُهُمْ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّهِمْ مَرْجِعُهُمْ فَيُنَبِّئُهُم بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ؛ و آن‌هایی را که جز
خدا را می‌خوانند دشنام می‌دهند که آنان از روی دشمنی و به نادانی، خدا را دشنام
خواهند داد. این گونه برای هر امتی کردارشان را آراستیم آنگاه بازگشت آنان
به‌سوی پروردگارشان خواهد بود و ایشان را از آنچه انجام می‌دادند آگاه خواهد
ساخت^۱ مشابه این مضمون روایتی از امام علی(ع) است: وَ سَبَابُ الْمُؤْمِنِ فُسْقٌ، وَ
قِتَالُ الْمُؤْمِنِ كُفْرٌ، وَ أَكْلُ لَحْمِهِ مِنْ مَعْصِيَةِ اللَّهِ، نَاسِزَا كَفْتَنَ بِهِ مُؤْمِنٌ فَسَقٌ اسْتِ وَ
جنگیدن با او کفر و خوردن گوشت او از معصیت شمرده می‌شود.^۲

نتیجه‌گیری

تحقیق و تلاش صورت گرفته پیرامون جایگاه خانواده و نقش آن در
بسترسازی افراد و شکوفایی استعدادها لازمه این کار را می‌رساند که خانواده اصیل
و پرورش‌یافته، زمان به بلوغ فکری می‌رسد و هویت خودزا پیدا می‌کند که مطابق

۱. انعام: ۱۰۸.

۲. علی بن ابراهیم قمی، تفسیر قمی، ج ۱ ص ۲۹۱.

مبانی دین مقدس اسلام حرکت کند و تمام داده‌های تربیتی، اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی و.... را از معارف دینی و نگاره‌های آموزشی اسلامی دریافت نماید و براین اساس پژوهش انجام شده با محوریت آیات و روایات معصومین و اندیشه و روان با رویکرد آسیب‌شناسی و چالش‌های تهدید برانگیز مطالبی را مورد تحلیل گرفته و مورد ارزیابی قرارداد است.

نیاز و ضرورت کار از اینجا پیدا می‌شود که تشکیل خانواده از جایگاهی بالا برخوردار است و نقش کلیدی در پویایی و استعدادها دارد و انسان متمدن امروزی که با کمک پیشرفت‌های چشمگیری خود بخصوص در زمینه علوم و صنایع توانسته است پرده از روی بسیاری از اسرارها را بردارد ریشه در این حلقه کوچک (خانواده) دارد که به گفته امام علی (ع) مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ اَنْتَهَى اِلَى غَايَةِ كُلِّ مَعْرِفَةٍ وَ عِلْمٍ، کسی که خود را بشناسد، به هدف نهایی همه دانش‌ها و معرفت‌ها دست یافته است.^۱

۱. لیشی واسطی علی بن محمد، عیون الحکم، مصحح حسین بیر جندی، ص ۴۳۴.

قرآن.

ویسی غلامرضا، آسیب شناسی خانواده، ص ۱۷، ب ی تا، بی نا.

بستانی فواد، فرهنگ ابجدی، ص ۱۱، ناشر اسلامی، چاپ تهران ۱۳۷۵ه ش، چاپ دوم.
قرشی علی اکبر، قاموس قرآن، ج ۱، ص ۱۳۵، ناشر دارالکتب اسلامی، چاپ تهران، ۱۳۷۱، چاپ ششم.

کلینی محمد بن یعقوب، کافی، ج ۲، ص ۱۰۸ ناشر دارالکتب اسلامی، تهران ۱۴۰۷ه ق، چاپ چهارم.
تمیمی آمدی عبد الواحد بن محمد، ص ۲۷۷ دررالحکم، ناشر دفتر تبلیغات قم چاپ اول ۱۳۶۶.

علی ابن الحسین (ع) صحیفه سجادیه، ص ۵۶ انتشارات الهادی چاپ قم ۱۳۷۶ چاپ اول.
شیخ صدوق من لایحضر الفقیه، ج ۳ ص ۵۵۵، انتشارات جامعه مدرسین، چاپ دوم سال ۱۴۱۳ه ق.

کلینی محمد بن یعقوب، کافی، ج ۵ ص ۵۶۳ انتشارات اسلامی تهران ۱۴۰۷ه ق چاپ چهارم.
مجلسی محمد باقر، بحار الانوار ج ۶۸ ص ۳۹۵، انتشارات احیاء التراث، چاپ بیروت ۱۴۰۳ چاپ دوم.

حرانی ابن شعبه تحف العقول، ص ۴۴۲، انتشارات جامعه مدرسین ۱۳۶۳ چاپ دوم.
طبرسی بن فضل، مکارم الاخلاق، ص ۱۹۶ انتشارات شریف رضی چاپ قم ۱۴۱۲ه ق چاپ چهارم.

شریف رضی، نهج البلاغه ص ۵۸ انتشارات هجرت چاپ قم ۱۴۱۴.
کراجکی محمد بن علی، کنز الفوائد ج ۲ ص ۱۸۲ انتشارات دارالذخایر چاپ قم ۱۴۱۰ چاپ اول.
خوانساری محمد بن حسن، شرح غررالحکم ج ۵ ص ۴۰۶، انتشارات دانشگاه تهران ۱۳۶۶ چاپ چهارم.

کلینی محمد بن یعقوب، اصول کافی ج ۳ ص ۱۱۵ ناشر دارالکتب اسلامی چاپ تهران ۱۴۰۷ه ق چاپ چهارم.

مسعود بن ابی فراس، مجموعه ورام، ص ۴۲۶ انتشارات قدس رضوی چاپ مشهد ۱۳۶۹
چاپ اول.

علی بن موسی الرضا(ع) صحیفه امام ص ۶۳، کنگره جهانی امام رضا چاپ مشهد ۱۴۰۶ چاپ
اول.

علی بن ابراهیم قمی، تفسیر قمی، ج ۱ ص ۲۹۱ ناشر دارالکتاب، چاپ قم ۱۴۰۴ چاپ سوم.
لیثی واسطی علی بن محمد، عیون الحکم، مصحح حسین بیر جندی، ص ۴۳۴ ناشر دارالحدیث
چاپ قم ۱۳۷۶ چاپ اول.